

מעדני יו"ט

ראש השנה תשפ"ז

גליון 529

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

פיוטים

שיר המעלות ממעמקים

איתא בירושלמי מי שמדבר בין ישתבח ליוצר עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה. והמ"א (נ"ד) נשאר מזה בצ"ע על מה שכתבו המקובלים לומר בעשרת ימי תשובה שיר המעלות ממעמקים בין ישתבח ליוצר, וקשה הא הוי הפסק. העמק ברכה כתב שלכא' יש ראייה לדבריהם ממה שכתב הרמב"ם (תפלה ז' י"ג) יש מקומות שנהגו בהן לקרות בכל יום אחר שמברכין ישתבח שירת הים ואח"כ מברכין על שמע, הרי שמותר להפסיק אחר ישתבח באמירת השירה. אמנם יש לחלק דשאני שירת הים, כיון דהא דאסור להפסיק אחר ישתבח אינו אלא מטעם שתקנו שיסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל, וע"כ שירת הים דהוי נמי סדור שבחים אין זה הפסק, משא"כ שיר המעלות ממעמקים דהוי דברי בקשה ותפלה. וצ"ע.

בתשובות והנהגות (ב' מ"א) כתב שמה שאומרים שיר ממעמקים זה דומה למה שאנו אומרים פיוטים בג' ברכות ראשונות שבשמר"ע, שגדולי הראשונים אסרו לאמרם מפני שבגמרא ברכות אמרו (ל"ד). שאסור לשאל צרכיו בג' ברכות ראשונות וג' אחרונות, ורק צורך הרבים התיר הרמ"א, וכן הגר"א שהתנגד לפיוטים משום הפסק בג' ראשונות, התיר בר"ה ויוה"כ שהצורך גדול מאד, ומאחר האריז"ל מצא שאמירת שיר המעלות לפני יוצר אור הוא תיקון גדול בימי הדין, הסומך עליו אין לו לחשוש כלל להפסק בימים אלו כיון שיש בזה צורך גדול, ולצורך מותר להפסיק כעניינת שלום שמותר להפסיק.

המטה אפרים (תר"ט ל"ז) כתב שיש לומר שיר המעלות ממעמקים במקום שנוהגים לומר בכל עש"ת, ומי שהוא עומד באמצע פסד"ז בשעה שהצבור אומרים ממעמקים יכול לומר עם הצבור אם ירצה.

האלף למטה כתב דכיון שיסד האריז"ל שאמירת שיר המעלות תהיה בין ישתבח ליוצר והאומרו במקום אחר לא עשהו ולא כלום, ומזמורא יתמא הוא, א"כ כשהוא עומד בפסד"ז מוטב שימתין ויאמר ביחידות כשיגיע למקומו, ומ"מ אפשר כיון שהצבור עומדים בין ישתבח ליוצר ראוי הוא להשתתף עם הצבור ולאומרו עמהם, ולכן לא הכרעתי בזה והאומרו עם הצבור אין מזניחין אותו.

מדבריו מבואר שגם המתפלל ביחידות יש לו לומר שיר המעלות, אולם תשובות והנהגות הנ"ל כתב שאפשר שהענין הוא רק כשמתפללין בציבור ויש בזה זכות הרבים, שפיר אז ראוי להתפלל לישועה, אבל ביחיד אף שבעשרת ימי תשובה הקב"ה קרוב לתשובה גם ליחיד, מ"מ בתפלה גם בר"ה מפורש בגמ' (ע"ז ד':) דרבים עדיפי בר"ה ומתקבלת התפילה טפי, ולכן ביחיד אולי לא כדאי, וראוי לחשוש להפסק, ובפרט אם אינו אומר בכוונה גדולה וכמו שנהגו בציבור, ולכן נאה לדקדק לומר עם הציבור דוקא.

ומסיים גם הנוהג שלא לומר שיר המעלות מ"מ כשמתפלל עם ציבור שאומר אין לו לשתוק מלומר עמהם דכיון שהציבור אומרים המזמור להמתיק הדינים ועת רצון היא למעלה לתפלה והוא שותק, ראוי לחשוש לאיסור המבואר בגמ' (ברכות כ:) כל העולם עוסקים בו בשבחו של מקום והוא יושב בטל ואף שמתכוון לטובה לחוש להפסק.

דנו הראשונים בענין אמירת פיוטים בברכת ק"ש, יש שכתבו שאין לאמרם כי שנינו ברכות (י"א). במקום שאמרו לקצר אינו ראוי להאריך, ועוד שנינו (מ':) כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו.

הטור (או"ח ס"ח) מביא שהרמ"ה כתב שאין לומר פיוטים בברכת ק"ש, והטור כתב שנוהגין בכל המקומות לומר בהם פיוטים, וגם הראשונים אשר תקנום היו גדולי עולם כמו רבי אלעזר הקליר וחבריו, וכן כתב הראב"ד למעט או להרבות באמצע הברכה אין קפידא לפיכך נהגו להוסיף פיוטין. ומסיים גם ר"ת דחק לקיים המנהג, ומ"מ טוב ויפה הדבר לבטלה למי שאפשר כי היא סיבה להפסיק בשיחה בטלה בדברי הבאי, גם פירוש ר"ת שפירש לקיים המנהג לא ישר בעיני הרא"ש. הב"ח מתמיה על הטור דכיון דאמר דגדולי עולם תקנום וגם הראב"ד ור"ת הסכימו שאין בו איסור היאך יבאו אח"כ לבטלו, ואחד היה בזמנינו שהתחיל לבטל מלומר קרוב"ץ בקהלו ולא הוציא שנתו.

יש שמביאים ראייה שמותר לומר פיוטים בברכת ק"ש ממה שכתב הרמב"ם (ברכות א' ו') כל הברכות כולן נאמרין בכל לשון והוא שיאמר כעין שתקנו חכמים, ואם שינה את המטבע הואיל והזכיר אזכרה ומלכות וענין הברכה אפילו בלשון חול יצא. והרמ"ך מקשה על הרמב"ם שהוא עצמו כתב בהלכות ק"ש דלא יצא. והכסף משנה מיישב דבריש הלכות ק"ש מיירי ששינה שחתם בברוך במקום שהתקינו שלא לחתום או פתח בברוך במקום שתקנו שלא לפתוח או ששינה ולא חתם או לא פתח בברוך במקום שהתקינו לחתום או לפתוח, והכא מיירי ששינה בנוסח הברכה ולא אמר אותו לשון ממש אלא שאמר ענין הברכה בנוסח אחר ולא שינה לא בפתיחה ולא בחתימה.

וכן לכא' גם לענין פיוטים אין קפידא כי דוקא במקום שתקנו לפתוח בברוך ולחתום בברוך אינו ראוי לקצר שלא לפתוח או שלא לחתום וכן להיפך כי על ידי זה הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, אבל שאר נוסח הברכה לא נתנו בו חכמים שיעור שיאמר כך וכך מלות דוקא דא"כ היה להם לתקן נוסח כל ברכה במלות מנויות ולהשמיענו כל ברכה וברכה בנוסחתה וזה לא מצינו.

השו"ע שם פוסק יש מקומות שמפסיקים בברכות ק"ש לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאמרם משום דהוי הפסק. הרמ"א כתב ויש אומרים דאין איסור בדבר, וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם, והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד, ומ"מ לא יעסוק בשום דבר, אפי' בדברי תורה אסור להפסיק ולעסוק כל זמן שהצבור אומר פיוטים, וכ"ש שאסור לדבר שום שיחה בטיילה. ומ"מ מי שלומד ע"י הרהור שרואה בספר ומהרהר, לית ביה איסורא דהרהור לאו כדיבור דמי, אלא שמתוך כך יבואו לדבר ויבואו לידי הפסק, וע"כ אין לאדם לפרוש עצמו מהציבור במקום שנהגו לאמרם, ויאמר אותם עמהם.

עוד כתב השו"ע (ק"ב) אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות, ולא בג' אחרונות של תפילת שמונה עשרה, ודוקא צרכי יחיד, אבל צרכי צבור שרי. ולכן אין לומר פיוטים ולא קרובץ בתפלה. והרמ"א כתב ויש מתירין, הואיל וצרכי רבים הם, וכן נוהגים בכל מקום לאמרם.

איתא במדרש (ילקוט שמעוני תהילים) בשעה שהקב"ה עולה ויושב על כסא דין הוא עולה, וכשישראל תוקעין בשופר הקב"ה עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים. אין להקשות מדברי הגמ' (בבא קמא נ'). כל האומר הקב"ה ותן הוא, יותרו חייו, שנאמר 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט', כי מבואר במסילת ישרים (פרק ד') שיסוד ענין מידת הרחמים של הקב"ה הוא בג' אופנים, א' ע"י שמקבל את החוזר בתשובה ומוחל לו על כל עוונותיו לגמרי. ב' שאפי' אדם שלא שב בתשובה מ"מ הקב"ה מאריך אף ואינו מענש אותו מיד, כדי שיהיה לו זמן לעשות תשובה. ג' גם כאשר נותן לו העונש אינו מעניש אותו על הכל ביחד אלא מעט מעט כדי לעורר אותו לתשובה. וזה מה דכתיב 'והוא רחום יכפר עוון' דהיינו שמקבל תשובתו, 'והרבה להשיב אפו' דהיינו מאריך אף ואינו מענש אותו מיד, 'לא יעיר כל חמתו' שאינו מעניש אותו על הכל ביחד אלא רק מעט.

השם משמואל כתב מנהגנו לאכול תפוח מתוק בדבש, וכן להטביל פרוסת המוציא בדבש, כי דבש הוא דבר המהפך כל הניתן בו לדבש כמבואר בפוסקים, והוא פועל דמיוני להפוך חשוכא לנהורא ומרירא למיתקא, וכן ראש השנה הוא הראשית והכל בטל אל הראשית וע"כ בכח הראשית להפוך הכל.

ונראה מהפייטן שהתחלפות בבטן לאה ולד זכר לדינה היתה בראש השנה, והטעם כי ראש השנה באשר הוא ראשית הוא כולל כל המתחלפין, וע"כ נעשה בו חילוף זה. וכל איש יקח מזה תוכחת מוסר לנפשו שאין זמן מוכשר להתהפך מרע לטוב יותר מראש השנה בין ברוחניות בין בגשמיות.

ר' יונה בספר היראה כתב הוי דן את כל אדם לכף זכות, למען יעבירו מן השמים על פשעיך וידונו אותך לכף זכות. הפלא יועץ (ערך סניגוריא) כתב שכן מצינו בגדעון שזכה להיות שופט משום שלמד סניגוריא על ישראל ובשביל זה זכה להושיע את ישראל. והטעם הוא כי כל אשר ידבר האיש עושה רושם ומעורר פמליא של מעלה אם מדבר קטיגוריא מעורר המקטרגים ואם מדבר סניגוריא מעורר סניגורים ודבריו עושים פירות. וזה כתבו המקובלים הטעם בבתו של נחוניא חופר שיחין שכאשר למד עליה זכות ר' חנינא בן דוסא ואמר אפשר דבר שנצטער אותו צדיק יכשל בו זרעו תכף עלתה מן הבור. ומאד צריכים ליזהר הדרשנים ובפרט בימי הדין ימים נוראים שלא לעורר דין ושלא ללמוד קטיגוריא בדרושים בהזכיר חטא רבים ח"ו רק יאמרו מה צריך לעשות ומזה צריך ליזהר והשומע ישמע. וכל הדין לכף זכות המקום ידין אותו לכף זכות צא ולמד איך למד זכות יצחק אבינו על ישראל באמור כמה שנותיו של אדם וכו', והבן ותראה חסדיו יתברך כי חפץ חסד הוא ומקבל כל מין טענה מהמלמד זכות. וביותר צריך ליזהר כשאדם נתון בצרה ללמד עליו סניגוריא ושלא להזכיר עוונותיו כמנהג קלי הדעת שאומרים זה וזה גורם ועל כן באה עליו הצרה הזאת כי ידוע שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה ונמצא שיגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו.